

## „Jégtáblákon ugrálok”

Beszélgetés Lányi András egyetemi docenssel

---

Lányi András eredetileg filmrendezőként dolgozott, majd író, filozófus, társadalomkutató lett belőle. Egyetemi docens az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karán, a Humánökológia mesterszak vezetője. A rendszerváltozás előtt részt vett a demokratikus ellenzék munkájában. Évtizedeken át aktívan művelte az ökolitikát, kezdetben a Duna-mozgalomban, később a Védegylet alapítójaként, legutoljára pedig az Élőlánc Magyarországért ökopártban. Ismert közéleti szereplő, publicisztikái, interjúi jelennek meg számos lapban már hosszú évek óta.

---

*Kovács: Honnan eredezteted a kapcsolatodat a környezeti ügyekkel? Hogyan keveredtél erre a pályára?*

Lányi András: Gyerekkorom óta mindig is magától értetődő volt az a ragaszkodás, amit ma úgy hívunk, környezeti érzékenység. Ezt persze nem tudtam akkor, hogy így hívják, sőt föl sem merült, hogy foglalkozni kell ezzel. Ez olyan, mint amikor az ember szereti az elefántokat, de attól még nem biztos, hogy elefántszelídítő akar lenni. S hogy ebből valamiképpen hivatás lesz, csak akkor merült fel, magam számára is egészen váratlanul, amikor belekeveredtem a dunai vízlépcsők elleni mozgalomba. Ami nem önmagában volt sorsfordító, hiszen az 1980-as években egyre többet gondolkodtam a politikaelméleten. Egyre aggasztóbbnak éreztem, milyen világosan tudjuk, hogy mit nem akarunk, és milyen mélységesen nem tudjuk azt, hogy mit szeretnénk. Úgyhogy engem a rendszerváltozás már politikafilozófiai esszék írása közben ért. Akkor hirtelen a kettő összekapcsolódott, mert meglepetve jöttem rá, hogy nincs olyan politikai filozófia, amely ne mondana ellent azoknak az elemi és tulajdonképpen egyszerű dolgoknak, amiket én elvárnék egy jó társadalomtól. Mire rájöttem arra, hogy én sem liberális, sem szocialista, sem konzervatív nem vagyok, addigra arra is rájöttem, hogy ez viszont egy lehetséges negyedik politikai filozófia. Az sem igaz, hogy ezt a filozófiát a zöld politikai gondolkodók irataiban találtam meg, mert akkoriban még nem olvastam őket. Ráfogtam, hogy ez az ökológiai politika, és bátran elkezdtem írni ilyeneket. Az „Ökológia és ökonómia” volt talán az első. 1989-ben tehát úton voltam egy olyan politikai filozófia, egy olyan világnézet felé, amit attól kezdve ökológiainak neveztem, és akkor tapasztaltam, hogy mások is ennek nevezik.

*Kovács: Később találtál rá ennek a politikai filozófiának a nagy alakjaira, gondolkodóira?*

LA: Határozottan igen. A 90-es évek azzal teltek, hogy megtudtam, mások mit gondolnak erről. Ez rengeteg csalódással járt: sok mindenről, amiről azt hittem, én találtam ki, kiderült, hogy mások rég kitalálták. De volt pár hatalmas előnye ennek a teljesen autodidakta képzésnek. Egyrészt magamnak végig kellett küszködnöm, gondolnom dolgokat, amiket megspórolhattam volna, ha időben olvasom a klasszikusokat. Másrészt miután egyszerűen nem tudtam, hogy hova nyúljak, elkezdtem több-kevesebb rendszerességgel a filozófia, az etika és a politikai filozófia különböző irányzatait és klasszikusait böngészni, és kimazsolázni belőlük azt, ami jól jön nekem a világnézetemhez. Ez kifejezetten hasznos volt. Máig úgy érzem, hogy színvonalasabb lenne az ökológia politikaelmélete és filozófiája – filozófiája nincs is –, ha nyíltabban és bátrabban kapcsolódnának a klasszikusokhoz. De az ökológiai közgazdászok között is elég ritka, aki csak Polányi Károlyt tisztességesen „lábjegyzetelné” – egyszer Herman Dalynél találtam ilyet. Pedig nem lehet, hogy nem olvasták! Nincs környezeti etika, hanem vannak különböző etikai iskolák, amelyek közül mindnek választ kellett találnia az ökológiai válság kihívására. Mindegyik más választ talált rá, és ezeket nevezzük ökoetikának. De meglepően ritkán elemzik végig, hogy ez hogyan következik abból, amit ők találtak Immanuel Kantnál vagy Max Schelernél.

A filozófiában leginkább a fenomenológiai és hermeneutikai iskolákból tudtam tanulni, és ennek nyilvánvaló előnyeit láttam, mert az ökológiához kellett egy emberkép, egy filozófiai antropológiai megalapozás. Azok a környezeti-etikai vélekedések, amiket papírra vettem, egyre inkább a fenomenológiai gondolkodók hatása alatt születtek. Ennek a politikai filozófiában nincs közvetlen klasszikusa, ott eklektikusan építkeztem. Illetve dehogy nincs: a közösségelvű politikai filozófia. Ettől a nagyon vegyes közösségelvű politikaelméleti hagyománytól nagyon sok mindent lehet eltanulni. Azért mondom, hogy vegyes, mert ennek vannak konzervatív kommunitárius, vagy inkább republikánus hagyományai (Michael Sandel, Alasdair MacIntyre – az amerikaiak), van egy nagyon kiváló anarchista kommunitárius hagyomány, és bizonyos mértékig az a liberalizmus is, amit Hayek képvisel. Így gyűlt össze lassan ez a tudás, de ez átvezet egy másik napirendi ponthoz.

*Kovász: Mielőtt a másik pontra ugranánk, hadd kérdezzünk még rá arra, hogy a fenomenológia vonaláról kik voltak azok a szerzők, akik a leginkább fontosak voltak számodra?*

LA: Emmanuel Levinas, csak őt is nagyon nehéz olvasni. A fenomenológiával az a baj, hogy ez a laikusok számára olvashatatlan zsenik tárháza: Husserl, Heidegger, Levinas, Maurice Merleau-Ponty. De ott vannak a „zöld” tanítványaik: Merleau-Ponty-nak David Abram, Heideggernek Arne Naess, de Heidegger amerikai recepciójának is nagy irodalma van. Nincs mese, Heidegger egzisztenciaelemzése nélkül nincs mélyökológia. Vagy van, de az nem sokat ér. A mélyökológia attól kezdve ér valamit, hogy nem azt mondja, hogy ugyanolyan állatok vagyunk, mint a többi, hanem azt, hogy az embernek kitüntetett a léthelyzete, és ebből olyan kitüntetett felelősségek, kötelességek és lehetőségek adódnak, amelyek sokkal jobban alátámasztják a mélyökológia egész programját, mint a bioegalitárius irányzatok. Így kerül tehát a csizma az asztra, ezért kell Heideggert olvasni, ami nem mindenkinek élvezet. Husserlnek pedig talán a legjobb öko-követője Erazim Kohák, akit csak azért nem ismerünk, mert itt öregedett meg a szomszédban, a prágai egyetemen. Én találkoztam egyszer vele, mert magyarra fordítottam, de persze ő is azért világhírű, mert az Egyesült Államokban élt évtizedekig. Íme, a világnézetünk alapjai.

*Kovász: Mondtad, hogy ez átvezet egy másik témához. Mi lenne az?*

LA: Igen. Az egészbe úgy keveredtem, hogy éppen abbahagytam a filmrendezést, és író akartam lenni. Szerkesztettem a *Ligetet*, írtam az esszéimet, novelláimat, regényt, tankönyvet, amit csak lehetett – szinte mindent írtam.

*Kovász: Filmet és dokumentumfilmet is készítettél öko-témában, ha jól emlékszünk...*

LA: Az utolsó filmjeim voltak azok, amikor tulajdonképpen már elhatároztam, 1989-ben – nálam ez volt a rendszerváltozás –, hogy feladom a filmrendezői pályámat. Ezután az ügy szolgálatában lenyomtam néhány dokumentumfilmet a televízióban, ahol éppen akkor lehetett. Az „Állatház” volt, azt hiszem, a legutolsó, ami az állatkísérletekről szólt. Aztán egy Bős-Nagymarosról, meg egy a légszennyezésről, Budapesti fojtogató címmel. Nem is tudom, mi volt a negyedik. Ez tehát egy sorozat volt 1990-ben, aminek hatalmas eredménye lett. Épp akkor lehetett megpályázni a televízióban a környezetvédelmi műsorok rendezője vagy szerkesztője állást, és én ezzel a négy filmmel büszkén meg is pályáztam. Ha nincs ez

a négy film, akár még esélyes is lettem volna, de miután az akkori illetékes vezető azt írta a pályázatomból szélére lábjegyzetként, hogy „nem kell a nézőket nyugtalanítani”, nem én nyertem el az állást, hanem valamelyik kedves barátom. Akkoriban viszont összeverődtünk a Bős-Nagymaros-ügy kudarca, félsikere körül – többek között Balassa Péter, Endreffy Zoltán, György Lajos, Karátson Gábor, Nagy Boldizsár és R. Várkonyi Ágnes. Arról kezdtünk tanakodni, hogy ezt a tudást, amit mi is ilyen felében-harmadában tudunk, okvetlenül tanítani kéne az egyetemen. És ez volt a fordulat a pályámon, mert akkor azt mondta Balassa Péter, hogy nekem is tudományos fokozatot kell szereznem, hogy ezt taníthassam. Csak azért akartam tudományos fokozatot szerezni, hogy taníthassak, és aztán szereztem, és tanítottam.

*Kovács: Több helyen is „belebotlottunk” az óráidba.*

*Hogyan alakult a pályád az egyetemi katedrán?*

LA: Először 1995-től az ELTE Bölcsészkarán a Humánökológia programban tanítottam, aztán '97-től a Pécsi Egyetemen pedagógusokat, majd szociológusokat, 1999-től pedig az ELTE akkor még Szociológiai Intézetében, ami később a Társadalomtudományi Kar része lett. 1999-től megindult a Humánökológia szakirány, és ez már nagy fegyvertény volt. Multidiszciplináris és rendszeres képzést adhattunk, ami az egyetlen azóta is Magyarországon abban a tekintetben, hogy sok a társadalomtudományi tantárgy, a filozófiától az ökológiai gazdaságtanig, az ökológiai antropológiától az ökofilozófiáig, a szó szoros értelmében vett humánökológiáig mindenféléről szó lehet. Ezt nagyon szerettem. A Társadalomtudományi Karon ugyan mindig idegen test voltam, egy teljesen tájidegen képződmény, csak azért maradhattam fenn, mert a Soros Alapítvány pályázatából meglett a szakirány, és az oktatási minisztérium felsőoktatási főosztálya is biztosított rendszeres támogatást, amit, azt hiszem, 2000-től mostanáig kapunk – különben már rég nem lennék itt. Az oktatók mind vendégoktatók voltak, kivéve az egy szem városzociológust, Csanádi Gábort. Ő tanított a szakirányon mint helybeli, a többiek „gyűttmentek” voltak, és hát tudjuk, hogy a gyűttmentek sorsa hálátlan. Pénz is egyre kevésbé volt. Hallgatók voltak, érdeklődés volt, és most jutottunk el odáig, hogy a humánökológia mesterszak lehet. A szakirány tavaly megszűnt, a bolognai folyamat áldozatául esett. Ugyanakkor most folyik az akkreditációja a humánökológia mesterképző szaknak, ami a maga nemében első, egyedülálló. Ha minden jól megy, 2011 szeptemberétől elindul. (A Humánökológia mesterszak 2011 szeptemberében valóban elindult – *A szerk.*)

*Kovász: Te nemcsak tanítottál, hanem főszervezője is voltál ezeknek a képzéseknek. Vagy a Humánökológia programban ez még nem így volt?*

LA: De, sőt. Olyan tudósok tanítottak ott, mint Balassa Péter, R. Várkonyi Ágnes, Vida Gábor – viszont szervezni is kellett, így a szakirányt igazából én menedzseltem. Tanítottam, amit éppen előző évben megtanultam, és kitaláltam, hogy politikai ökológiának fogom hívni. Persze ezt nem én találtam ki, hiszen Szabó Máténak ilyen című kötete létezett már akkor. Igazán nem tudnám megmondani, hogy ez tulajdonképpen politikai filozófia, politikatudomány vagy politikai szociológia-e. Szerintem mind a három kell bele. Ezenkívül *Környezeti etika* néven, meg *Utak az öko-filozófiához* címen tanítottam valamilyen filozófiát, és közben szerveztem a programot, később szakirányt – most éppen a mesterszakot. Közben megöregedtem.

*Kovász: Ezen a „klasszikus” Humánökológia programon, majd szakirányon rengetegen tanultak és végeztek, akiket ismerünk. Összeszámoltad valaha, hogy hány diák?*

LA: Nem, mert nincs pontos adat, ki járt, ki kapott oklevelet. Azt nyugodtan mondhatom, hogy az óráink népszerűek voltak. Hadd említsek még néhány további vendégszereplőt a programon és a szakirányon: Borsos Béla, Ertsey Attila, Fleischer Tamás, Karátson Gábor, Murányi Veronika, Zsolnai László. Elég magasra tettük a mércét: a szakirány elvégzéséhez hol 12, hol 15 tárgyat kellett teljesíteni. Ezért lényegesen kevesebb olyan diák volt, aki a teljes programot megcsinálta, mint aki csak bevetődött 4, 5, 6, 8 órára. Mivel semmi előnnyel nem járt egy szakirány, őket az a néhány dolog érdekelte, a szakirány teljesítése nem. Ezért nem nagyon tudtunk villogni a végzett hallgatókkal, miközben sokan jártak az órákra, nagyon sokan. A program egykori hallgatói pedig most már a mesterképzésen hirdetik kurzust, mint Takács-Sánta András vagy Bertényi Gábor.

*Kovász: A 90-es években a Liget Akadémiát is szervezted. Mennyire volt az jelentős, vagy emlékezetes számodra, hiszen az ottani előadógárda jelentősen átfedett a későbbi humánökológiai szakirányossal?*

LA: Kezdjük a történetet az elején. 1989. március 15-én megnyílt a Fidesz Akadémia, amelyet a Fidesz ifjú vezetőinek felkérésére Balassa Péter, Karátson Gábor, Víg Mónika (később autóbalesetben elhunyt Magyar Narancs alapító-főszerkesztő, egy bájos, intelligens fiatal lány) és én alapítottunk, szerveztünk. A Fidesz Akadémiának

a műsora, amit összeállítottunk, egy évig tartott. A második vagy a harmadik évben, már nem emlékszem, a fideszesek azt mondták, valahogy alkalmazkodjunk a Fidesz politikai programjához és aktualitásaihoz. Mi ebben a pillanatban megköszöntük a bizalmat, és azt mondtuk, ez másról szól, és a *Liget* folyóirat – amelynek akkor már szerkesztője voltam – vette át az egyébként változatlanul az ELTE Egyetemi Színpadon működő akadémiát: innentől Liget Akadémia. Ahol évről évre változó tematikával, nagyon nivós előadói gárdával, történelemtől, ökológiáról, filozófiáról és ki tudja még mi mindenről folytak a meglehetősen nagy érdeklődéssel fogadott sorozatok. Ez világnézetileg nagyon vegyes volt, és jóízű viták kerekedtek belőle, ameddig az Egyetemi Színpadot meg nem szüntette egy tollvonással az akkori rektor. Ott halt ki a Liget Akadémia, nagyjából 1997-ben. Az oktatásszervezői rutint is ott szereztem meg, egy csomó ismeretséget, barátságot is, és ezekből gazdálkodtunk a későbbiekben. Meg persze magának a *Liget* folyóiratnak a műhelyében, hiszen például R. Várkonyi Ágnessel a *Liget*-nél kerültem össze. Balassa és Karátson már korábban jóbarátaim voltak. Amikor a Liget Akadémia megszűnt, én ismét előre menekültem. Egész életemben előremenekültem. Amit csináltam, mindig összeomlott. Jégtáblákon ugrálok, mire az egyik jégtábla elolvad, vagy kicsúszik alólam, meg kell találnom a következő jégtáblát, különben elsüllyedek.

A következő jégtábla a Humánökológia program volt. Éppen akkoriban veszítettem el az MTA Szociológiai Intézetében az állásomat. Ott néhány évig Losonczy Ágnes védszárnyai alatt húzhattam meg magam. Egy igen érdekes kutatást csináltunk, egy intergenerációs mobilitásvizsgálatot a rendszerváltozás utáni Magyarországon, amely valamelyik kötetemben meg is jelent. Ebből nagyon sokat tanultam. Akkor kezdtem rájönni, hogy a rendszerváltozás társadalomtörténetileg egészen mást jelent, mint politikatörténetileg. Ott kezdtem el a környezeti konfliktusok kutatását, ami egy OTKA-kutatás volt, és 2001-ben mutattuk be az eredményeit az Osirisnál megjelent, *A szag nyomában* című kötetben. 2000 márciusában Pécsen rendeztünk erről konferenciát. Aki a témát kezdeményezte, Gábor Laci, volt egyetemi osztálytársam, akkor már, sajnos, nem élt. A kutatást szinte nekem találta ki, ezt csináltam végig ELTE-s hallgatókkal. Akkor tanultam meg ezt a remek stratégiát, hogy az ingyen diákmunka nemcsak a gyümölcszedésnél válik be, hanem a terepkutatásban is. Szerintem nagyon érdekes kötetet hoztunk össze a pécsi konferencia-előadásokkal feltupírozva.

*Kovász: Mik voltak a fő tanulságai ennek a kutatásnak? Mi az, amire rájöttetek és érdekes újdonságként szolgált?*

LA: Akkor figyeltem meg azt a fordított arányosságot, hogy a környezeti konfliktusok attól olyan reménytelenek és befejezhetetlenek, hogy a konfliktusok nyilvánosságának növekedésével egyértelmű fordított arányosságban van a még rendelkezésre álló alternatívák száma. Vagy megfordítanám: a környezeti konfliktusban a konfliktus megoldásának az alternatívái egyenes arányban csökkennek a konfliktus nyilvánosságával. Ami arról szól, hogy minden eldől, még mielőtt a minimális nyilvánosság megjelenne. A politikai nyilvánosság ott kezdődik, hogy egy önkormányzat tanácskozik vagy egy szakhatóság kap egy engedélyezési kérelmet és egy szakértő elvégez egy hatásvizsgálatot. Ezek az intézményes lépések, amelyeknek már nyomuk van, mindig követik azokat az előzetes háttéralkukat és döntéseket, amelyekben már minden eldőlt, és az érintettek pedig utoljára értesülnek róla. És akkor jönnek a környezetvédők, mindig rosszkor. Mindig későn jövünk. De miért? Ennyire álomszuszékok lennénk? Mire egyáltalán jöhettünk volna, addigra minden eldőlt, és akkor már csak azon lehet huzakodni, hogy ne ebbe az utcába, hanem a másikba. Azt már nem lehetett mondani, hogy egyáltalán minek?! Természetesen ennek a klasszikus mintája a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer volt – mindezt ezen tanultam meg.

*Kovász: Valóban, a bős-nagymarosi ügy máig hat, megkockáztatjuk, sajátos tanulási folyamatot indított el a szélesebb társadalomban is. Milyen további lényeges leckéket emelnél ki kutatásaitok eredményeiből?*

LA: A másik nagy tanulság a multidiszciplinaritás. Tudniillik nincs az az egyszerű környezeti konfliktus, amelyben legalább 5-10 tudományterületet ne tudnánk felsorolni, amely abban érintett. Itt egy nagyon érdekes kérdés merül fel: ki és milyen alapon dönthet tárgyilagosan, tudományosan, szakszerűen egy egymástól ennyire különböző tudományterületeket érintő kérdésben? A kérdésre nincs válasz. Ez vezet a politikai filozófiához. A környezeti kérdéseknek nincs tudományos megoldásuk, mert amit az ökológus mond, azt nem lehet lefordítani és átszámítani a közgazdász nyelvére; amit a közgazdász mond, azt a hidrológus nyelvére; a hidrológusét a szociológuséra, aki a lakosság tiltakozását fogja regisztrálni. Ezek teljesen különböző nyelvek. Hány tüntetés egyenértékű egy kiháló vagy megmentett bálnafajjal? Nincsenek egyenértékek. Milyen megtérülési mutató kompatibilis egy erkölcsi bűnnel? Passz.

Én nem oda konkludálnék, mint Platón, mert minden szentnek maga felé hajlik a keze, hogy akkor természetesen a filozófusnak kell döntenie, mert ő képes ezeket integrálni – nem igaz. Vagy az etikusnak, mert az mindent felülír. Sajnos ez sem ilyen egyszerű, és az etikusok szintén mélységesen nem értenek egymással egyet – újabb szakmai torzsalkodásba keverednénk. Magyarán nincs olyan kitüntetett tudományos fórum, amely az érintett közösség vagy társadalom döntését felülírhatná, megelőlegezhetné – legfeljebb hozzászólhat, tájékoztathat. Ez is egy nagy tanulság. Egy abszolút anti-technokrata tanulság, de anti-mélyzőld is, mert azt se mondhatnom, hogy a mélyökológia tuti, vagy a fajok kihalása, az ökológiai katasztrófa mindent felülír. Ezt csak egy politikai fórumon lehet érvényesíteni, és hiába a tudományosan evidens tények, azok nem politikai tények mindaddig, amíg egy közösség nem fogadta be. Lehet, hogy beledöglik, de ez nem érv. Természetesen az emberiség története kudarcok története, ugyanúgy, mint az én életem.

*Kovács: Ha már a multidiszciplinaritásnál tartunk, akkor fölmerül, hogy notóriusan nehéz fogalom a humánökológia fogalma. Kíváncsiak vagyunk rá, hogy Te mit értesz rajta?*

LA: Előrebocsátanám a meggyőződésemet: a humánökológia a társadalomtudományok terén átmeneti jelenség. A természettudományokban tudjuk, mi a humánökológia, a biológiának egy részterülete. De az ökológiai problematika már a természettudományokban is túlmegy a biológián. Azt hiszem, a biológiában a környezet fogalma rögtön behozza a földrajzi vagy éppen a fizikai-biokémiai környezetet. Ezért ott sem ilyen egyszerű. De ott még azt merem mondani, hogy legalább a biológián belül van egy értelmesen definiálható részterület, ami ha akarja, akkor ökológiának nevezi magát.

*Kovács: De az nem humánökológia.*

LA: Az nem humánökológia. Vegyük a Homo sapiens nevű fajt, és akkor az ő környezeti kölcsönhatásaival foglalkozhat a humánökológia. Csakhogy a Homo sapiensnek nincs környezete. Ez itt a gond. A Homo sapiensnek mint biológiai fajnak természetesen van. Az embernek, a zoon politiconnak azonban nincsen környezete, neki világa van: a tudás világa, a nyelv világa, a szimbolikus gondolkodás világa. Az ő számára az van, amit gondol, amit tud, amit megért. A többi élőlény számára, beleértve a Homo sapienst is, az van, ami vele biológiai kölcsönhatásba képes kerülni. Ez két teljesen különböző dolog. Semmilyen biológiai kölcsönhatásba nem lépett velem sem Heidegger, sem Husserl, sem Arne Naess, mégis hatással voltak rám. A társadalomtudományban a humánökológia



kifejezés egy tematikát meg egy metodikát jelent. A tematika közismert: az élővilággal vagy – mondjuk – a természeti környezettel való kölcsönhatásokat eddig sokkal kevésbé vagy csak járulékosan vették figyelembe például a közgazdaság-tudományban, a jogban vagy az etikában. A humánökológia e vizsgálódások kiterjesztését jelenti tehát az ember és a természet közötti kapcsolatokra, ami eddig nem volt szokás. Vagy csak peremfeltétel, vagy járulékos téma volt, csodabogarak érdekessége. Ezt mindenki el tudja mondani idáig. Szerintem azonban még valamit jelent. Az ökológiai szemléletű vizsgálódások látványosan nagyobb hangsúlyt helyeznek a szupraindividuális organizációkra – hogy a biológusnak is érthetően fejezzem ki magam. Vagyis ezek közösségek és kapcsolatközpontú vizsgálódások vagy kutatások lesznek.

*Kovász: Szerinted ez hogyan viszonyul általában a társadalomtudományokhoz, illetve az ott uralkodó fölfogáshoz?*

LA: Élesen szembemegy a modern társadalomtudományok módszertani individualizmusával, ahol a társadalmi egyed a kiindulópont. Azt írtam nagyon régen, és ma is vallom, hogy a társadalmi egyed nem létezik. Biológiai egyed létezik – azt tudom, micsoda. Ezenkívül a társadalmi személy létezik. De a társadalmi személy már a kapcsolatainak az alkotása. Elsősorban nyelvi, értelmi kapcsolatoknak: tanulás, öröklés, szocializáció, de még az a gondoskodás is, amelyben részesül, szociális kapcsolatokon keresztül valósul meg. Én mint társadalmi személy annyira létezem tehát, amennyire egy kapcsolatrendszer engem létrehoz. Ez kommunikatív, kapcsolatközpontú, konviviális – miként Polányi Mihály használja már ezt a kifejezést, meg Ivan Illich is, a *Tools for Conviviality* című könyvében. Esetleg koegzisztencialista, ha úgy jobban hangzik valakinek. Magyarán közösségek. Csak itt a közösség alatt nem a Ferdinand Tönnies-féle közösséget, tehát nem a konzervatívok jó öreg természetes közösségeit kell érteni.

Az organikus és a hagyományos egymásnak ellentmond, pedig ezt szinonimaként szokták használni. Egy közösség addig organikus, ameddig az aktuálisan létező kapcsolataiban teremődik újjá. És ezek az aktuálisan létező kapcsolatok a tudás világában is mindig elpusztítják, megsemmisítik azt az örökséget, amelyet használnak. Felfalják, a szó szoros értelmében táplálkoznak vele; egy részét kiürítik, más részét beépítik a sejtjeikbe. Pontosan ez történik a társadalmi, kulturális, szellemi örökséggel is. Ahol az emésztő és beépítő folyamat már nem működik, ott a hagyomány meghalt, és mehet a múzeumba. Az eleven hagyomány beépül, és állandóan

változik, mert megsemmisül, módosul. Ez nem egy konzervatív gondolat. Miközben nagyon is hagyományelvű, mert az ilyen kapcsolatok nem a semmiből keletkeznek.

Amikor elkezdtem tanítani, akkor még nem tudtam, hogy komunitárius anarchista vagyok-e vagy ökológiai konzervatív. Ott dőlt el, amikor rájöttem, hogy azok a kapcsolatok, amelyek képesek egy emberi közösség számára fenntartható életviszonyokat teremteni, csak akkor lehetségesek, ha több nemzedéken keresztül tartanak. Egy létező történelmi sorsközösség az, ami képes adekvát módon válaszolni a társadalom és a természet változó kihívásaira. A bizalom, és nem a tekintély, a bizalom és a megértés alapjára helyezzük politikai filozófiánkat. A bizalom és a megértés, a legyőzöttel vagy a gyengéssel szembeni nagyvonalúság, ahogyan azt Ortega y Gasset a konzervatív liberalizmus alapelveként említi. Ez viszont időrabló, időigényes folyamat. Az egymás szabadságát kölcsönösen tisztelő emberek közössége csak ott alakul ki, ahol valamilyen történelmi hagyományhoz tud kapcsolódni. Így tett engem a ragaszkodás a szabadsághoz és a kölcsönös toleranciához konzervatívvá. Úgy is mondhatnám, hogy a XIX. századi liberalizmus és a XX. századi szociáldemokrácia alapértékei melletti elkötelezettség menthetetlenül konzervatívvá tesz a XXI. században – és akkor mindent elmondtam politikai világnézetemről. Ezért nem kellemes senkinek.

*Kovács: Ennek a szellemi útnak az olvasataként, lenyomatoként tekinthetünk a Természet és szabadság és a Környezeti etika szöveggyűjteményekre? Ezek és az Együttéléstan reprezentálják legjobban a humánökológiai utadat?*

LA: A szöveggyűjteményekbe a mestereim írásai közül gyűjtöttem. Nagyon nagy hiányosságnak érzem a könyvkiadást. Nem szemelgetni kéne, hanem teljes műveket kiadni. Lassan 30-40 éves könyveket nem bírunk kiadni – ez katasztrófa. Már nagyon unom azokat az irodalmakat, amiket megadok a diákoknak. A „Természet és szabadság”-ban például csak mutatóban hoztam valamit Wolfgang Sachstól vagy éppen Herman Dalytól. Teljes művek viszont nincsenek tőlük lefordítva, mert nincs rá pénzünk. Így jobb híján megadhatom a saját filozófiai esszéimet is. Most jelent meg belőlük *Az ember fáj a földnek* címmel egy válogatás, aminek a javát az utóbbi tíz évben, az *Együttéléstan* óta írtam.

*Kovász: Sokat használod, és ezért is kulcsfogalomnak tűnik a megértés. Talán még a humánökológiát is úgy definiálad, hogy a „megértő lény ökológiája”.*

LA: Igen, „a megértés módján létező” hermeneutikai kifejezés. Azt hangsúlyozza, hogy az ember számára minden valamilyen értelemben van. Az ember tehát mindig valamilyen értelemben gondol önmagára, társaira, és minden cselekedetét úgy hajtja végre, hogy számításba veszi, más emberek mit gondolnak majd erről. Ezért ez az értelem világa, és nem a környezeti kölcsönhatásoké, amelyek meghatározzák egy-egy élőlény viselkedését. Az ember viselkedését – sokkal inkább, mint a fizikai meghatározottságok – a kommunikációnak nevezett szellemi kölcsönhatások határozzák meg; amit hiszek vagy gondolok. Egy tűzvészben, hogy benn égek, kimentek valakit, menekülök, vagy kinyitom a televíziót, és megnézem, hogy tényleg ég-e a házam, attól függ, hogy mi a meggyőződésem és az életstratégiám, és eszerint fogok cselekedni. Egy normális állat vagy félreugrik a tűztől, vagy újjászületik benne, ha éppen egy Főnixről van szó. De nincs választása. Én pedig vagy odatartom a karomat a tűz fölé, mert Mucius Scaevola vagyok, és megmutatom, milyen egy római férfi, vagy elmenekülök. Itt válik el Maugli Bagirától vagy Sir Kántól. Ezért a megértés, az értékválasztás az ökofenomenológiában központi jelentőségű.

*Kovász: Elhatároltad magad, filozófiádat és társadalomelméletedet a módszertani individualizmustól. Mi a helyzet a strukturalizmussal? Amit képviselsz, hogyan viszonyul a strukturalista társadalomelméletekhez?*

LA: Amit képviselek, az egy életközpontú filozófia. Nehéz egy ökofilozófiának nem életközpontúnak lenni. Az életközpontúság és az élő rendszerek elmélete az első megközelítésben nagyon elkülönül a strukturalizmustól. De rájöttem, s ezt Bognár Bulcsúnak köszönhetem, hogy például Niklas Luhmann – ha ő strukturalistának számít – viszont a maga kommunikációs rendszerelméletét igen erősen építi a Maturana–Varela-féle kommunikációelméletre. Olyan szerzőkre (Mead, Bertalanffy), akik azt mondják, hogy az élő rendszerek is elsősorban kommunikációs rendszerek, és a biológia nem az anyagcseréről szól, hanem a külvilágot választó és meghatározó interaktivitásról. Amikor a virág a szirmát a Nap felé fordítja, mi egyéb, mint kommunikáció a világgal? És ennek a kommunikációnak a kísérő jelensége valamiféle anyagcsere-folyamat. Ettől kezdve azután elválnak Luhmann és az ökológia útjai.

*Kovács: A „kapcsolatokban élő”-ség tulajdonképpen nagyon emlékeztet a feminista társadalomtudományokban megfogalmazott „related self” koncepcióra. Hogyan látod ezt? Hiszen Te is egyértelműen a kapcsolatok vizsgálatára helyezted a hangsúlyt.*

LA: Ez az egész perszonalista gondolkodás, Martin Bubertől Emanuel Levinason keresztül, mondjuk David Abramig, hogy öko-filozófust is mondjak, ilyen kapcsolatközpontú. Az interszubsztívitás fenomenológiája – amit röviden úgy foglalnék össze, hogy „gondolkodom, tehát vagyunk” – kapcsolatközpontú. A fenomenológia egyébként a testi kapcsolatnak különösen nagy jelentőséget tulajdonít. Merleau-Pontynak, Levinasnak különösen fontos a testi kapcsolatban a másikkal való érintkezésben testet öltő személyiség. Az, amit még véletlenül sem képes leírni egy olyan kommunikáció-elméleti modell, amely feltételezi, hogy az adott rendszer mechanizmusai, követelményei és a rendszer által lehetővé tett lépések kimerítően magyarázni tudják a szereplők viselkedését. Dehogyan tudják. Az egészből semmit sem ért, aki a szereplőknek ezt a mindig egyszeri és megismételhetetlen egymásra vonatkozását nem helyezi a középpontba. Amit olyan fogalmakkal tudunk körülírni, mint felelősség, szeretet–gyűlölet, bizalom és bizalmatlanság, megértés és értetlenség.

*Kovács: Kanyarodjunk vissza a humánökológiához. Hogy látod a hazai tudományos, akadémiai szférában ennek a területnek vagy gondolkodásmódnak a fogadtatását? Milyen az elfogadottsága? Milyen a helyzete?*

LA: Zérus. Minden területen van egy-egy magányos bozótharcos. Az már örülhet, akinek jut egy követő. A szociológiában, a politikai filozófiában teljes az érdektelenség. Bolondságnak tartják.

*Kovács: Akkor ez nem is érdektelenség, hanem negatív attitűd.*

LA: Igen. Ezt valamilyen komolytalan, tudományon kívüli, vagy politikai, vagy érzelmi indíttatású dolognak vagy egyszerű divathóbortnak tartják, és mély gyanakvással, elutasítással fogadják. Jelentős művelői nemigen akadnak. Ez a mi hibánk is. Nem jelentek meg az ökológiai oldalon jelentős tudományos teljesítmények. A filozófia kivételes fejlődést felmutató tudományág, az elmúlt húsz évben Magyarországon gazdag irodalom jelent meg, tehetséges fiatalokkal, akiket azonban nem érintett meg az ökológiai gondolat. Maradékta-  
lanul kívül maradt. Csalhatatlan teszt, hogy amire már én is jó vagyok, ott nagyon nagy baj van (olyan klubba, ahova engem is fel-

vesznek, soha nem lépnék be – Woody Allen). A filozófia tanszékről a diákok kerestek meg, hogy jó lenne, ha hallgathatnának környezeti etikát, mert érdekli őket, de nincsen rá kínálat. Most lesz rá lehetőség, hogy majd ott is tartsak előadásokat. Bár én ilyen „vasárnapi filozófusnak”, „botcsinálta filozófusnak” tartom magamat, hiszen soha nem végeztem filozófiaszakot. A Bölcsészkaron akkor jártam először, amikor az első órát megtartottam. Nem illik így filozófusokat képezni, de látom, hogy ezeket a dolgokat én tudom a magam módján elmondani nekik, mert más nincs, aki ezzel foglalkozna, aki olvasta volna a megfelelő szerzőket – pedig én is nagyon műveletlen vagyok.

*Kovász: Milyen a humánökológia jövője?  
Milyen kedvező fejleményeket látsz?*

LA: Inkább a múltból mondanék még annyit, hogy voltak a nagy öregek – mindig azt mondom, hogy én vagyok a legfiatalabb öreg –, sokan meg is haltak közülünk. Az a nemzedék, amely a 80-as évek végén, 90-es évek elején ebben az ökológiai ügyben elkezdett Magyarországon gondolkozni, egyáltalán nem tűnik színvonaltalannak. Akkoriban meghatározó, színes és jelentős egyéniségekkel büszkélkedhettünk. Azt tartom ijesztőnek, hogy nem tudtunk utódokat állítani. Ti kevesebben vagytok, mint mi voltunk. Ha nekem 1988-ban ezt mondják... Azt gondoltam, hogy nekünk elsősorban a tanulás és a tanítás a feladatunk, hogy majd egy következő nemzedék már hitelt érdemlő hazai forrásokból értesüljön azokról a dolgokról, amikre szükségük lesz az ő tudományos, művészeti vagy politikai pályájukon. És ebben kudarcot vallottunk. A természettudományokban, a társadalomtudományokban, a civil mozgalmakban egyaránt mennyiségi és minőségi problémákkal küzdünk. Kevesen és szerény szakmai teljesítménnyel foglalják el azt a teret, amit el kellene foglalni. Nem jobbak ma az esélyei az ökológiai filozófiának, az ökológiai közgazdaságtannak, tehát nem jobbak az esélyeitek, mint voltak a mieink – és közben eltelt húsz év.

*Kovász: Mi lehet ennek az oka?*

LA: Közhelyeket tudok, de nem vagyok biztos benne, hogy igazak. Magyarországon a 90-es években tíz, húsz, harminc évre elhalasztott igények elégültek ki, nemcsak a piacon, nemcsak a bevásárlóközpontokban, hanem a tudományos életben is: hogy utolérjük az Atlanti-óceán két partján *mainstream*nek tekintett tudományosságot, elvitt egy nemzedéket. A politikában is ugyanez történt. Azokat a neoliberais illúziókat, amelyeket komoly politikus már csak igen magas készpénz-ellenszolgáltatásért volt hajlandó

képviselni nyugaton, azokat nálunk ingyen, lelkesedésből képviselték egy darabig az én volt barátaim. Aztán abbahagyták, vagy pedig elfogadták az ellenszolgáltatást. A tudományos életben egészen hasonlóan zajlott le a folyamat. Hozzátehetjük ehhez, hogy a tudományfinanszírozás Magyarországon egyszerre feudális és piacelvű. Feudális annyiban, hogy a gerontokrácia ellentmondást nem tűrően uralja a magyar tudományos életet. És ez a *mainstream*nek kedvez. Piacelvű abban az értelemben, hogy jól finanszírozott csak a közvetlen hasznot hozó kutatás. Az ökológiai gondolkodás sohasem volt piacképes, hiszen nem hoz közvetlen hasznot, vagy éppen menthetlenül rendszerkritikus. Ezt miért finanszíroznák? Sem a politikai, sem az üzleti szférából érkező szponzorálás nem egyhamar talál meg minket. Úgyhogy ez a feudális és piaci rendszernek Magyarországon általában jellemző egyvelege a mi karrierünknek nem kedvezett. Egy nemrégiben zajlott fenntartható vidékfejlesztési konferencián „A létező feudalizmus” címet adtam az előadásomnak. Azt hiszem, nem kellőképpen méltányolt vonása a rendszerváltozás utáni Magyarországnak azoknak a nagyon is jogfolytonos hűbéri-paternalista struktúráknak az újjáéledése, amelyek jól átvészelték a feudálszocialista Kádár-rendszert, és ma életképesebbek, mint bármi egyéb. Ez derült a vidéki Magyarországon folytatott kutatásunkból.

*Kovács: Erről a kutatásról több helyen beszámoltatok.  
Milyen fő tanulságokat fogalmaztatok meg?*

LA: Egy pályázat tette lehetővé, hogy egy fenntartható vidékfejlesztési kutatást elvégezzek, amelyet hallgatóimmal és néhány további munkatárssal 2009-ben bonyolítottunk le, ahol az volt a feladat, hogy megvizsgáljuk a fenntartható gazdálkodásnak és a fenntartható közösségi létformának az esélyeit a vidéki Magyarországon. A vidékből végül is falu lett, bár abban eleve biztos voltam, hogy nem a falu, hanem a „város és vidéke” lenne az az értelmes egység, ahol ez vizsgálható. Azonosítani tudtuk azokat a meglehetősen nyomasztó, részben társadalomtörténeti, részben gazdasági, részben politikai feltételeket, hangsúlyoznám mind a hármat, amelyek ebben a pillanatban Magyarországon esélytelenné teszik a fenntartható gazdálkodásra való áttérést, illetve az ennek megfelelő autonóm közösségek létrejöttét vidéken.

*Kovász: Ennek részleteit olvashatjuk a L'Harmattan Kiadónál megjelent kötetben: Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható? Árulkodó cím.*

LA: Csak a címadó tanulmány az enyém, és sok más tanulmányt találunk Borsos Bélától Kajner Péteren keresztül a hallgatók által készített esettanulmányokig. Ezek más-más vonatkozásait vizsgálják meg az ökológiai, társadalmi és gazdasági fenntarthatóságnak, és egymásra épülnek. A hazai agrárium számára roppant kedvező vagy az agrár-kisvállalkozások számára roppant kedvezőtlen piaci viszonyokról sokat hallottunk már. De legalább ilyen fontos magyarázó tényező az elmúlt 50-80 évnek a társadalomtörténete. Ez az időszak a magyar vidéket kicsinálta: társadalmát megtizedelte, érdekérvényesítő képességét felszámolta, és ami a legfontosabb, a falusi közösségeket, a gazdasági vagy társadalmi együttműködés elemeit szüntette meg falun. Bizonyos esetben még inkább, mint városban. Az összes többi már narodnyik álmodozás. Vannak persze ökofalvak, amelyekben városról jött emberek váltják meg a világot, és a falusiak tisztos távolból, szent borzadállyal nézik őket. Ezek tehát inkább ökokocsoportok: vidékre menekült városi emberek, akik ökológiai kísérletekbe kezdenek; kétségbeesett polgármesterek, akik a nyomor előtt, mint a szociális foglalkoztatásnak egy változata kapnak bele; és biovállalkozók, akiknek ott áll a kertje végében a fehér kamion, amely viszi a hamburgi piacra a biozöltséget. Ez sem fenntartható, a fenntarthatóság klasszikus fogalmai szerint. Természetesen a kapitalizmust is a kereskedők szervezték meg – lásd Jánossy Ferenc nagyszerű könyvét az akkumulációs lavina megindulásáról, ma is az értékesítés felől lehet csak revitalizálni a falut, minden egyéb illúzió.

*Kovász: S látsz olyan fejleményeket, amelyeket jó jelnek tartasz?*

LA: Mintha ebbe az irányba most elindult volna néhány ígéretes kezdeményezés. Ki fog derülni, bár nem akarok jósolni, hogy vannak-e még életképes csírák falun. Hogy ha most megteremtenének a kistermelők, tájbarát gazdaságok számára egy értékesítési hálózatot, vajon lennének-e kellő számban gazdák, akik vállalkozni tudnak, munkavállalók, akik meg tudnak fejni egy tehenet, és nem esnek el a részegségtől, vagy nem lopják el a tehén tőgyét. Sokfelé jártam az országban, Beregtől Órségig, és folytatni szeretném a kutatásokat, de a kép, amit kaptunk, kedvezőtlenebb, mint amire számítottunk. Pedig nem túl sok illúzióval indultunk el. Remélem, hogy sikerül majd ígéretes modellkísérletekhez kapcsolódnunk, azok

sorsát nyomon követni, esetleg segíteni is. Felmérni, megtervezni és kipróbálni, hogy minimális külső rásegítéssel revitalizálható-e a dolog. Azzal a képpel zárnam, amit valaki magyarázott nekem, amikor volt az a bizonyos havária a paksi erőműben, és kérdeztem, hogy lesz-e láncreakció. Azt mondta: – Nézd, kétesélyes a dolog. Elvileg nem kell hogy beinduljon a láncreakció; de előfordulhat, hogy a részecskék egy bizonyos térbeli viszonylatba rendeződnek, véletlenül, és akkor elszáll az egész. Ilyen kicsiségen múlik. Kicsi a valószínűsége. Nos, a vidékfejlesztésben ezt a modellt látom pillanatnyilag reálisnak. Önmagukban tehát olyan kicsi a kisugárzásuk ezeknek az elemeknek, hogy ebből semmi sem lesz. Viszont ha ezeket a kis hatótávolságú és csekély sugárzású részecskéket a megfelelő alakzatba sikerül szervezni egy-egy mikrorégióban, beindulhat a láncreakció. És akkor nyertünk.

*Készítette Pataki György és  
Takács-Sánta András  
(2010. augusztus)*

## SZEMELVÉNYEK LÁNYI ANDRÁS PUBLIKÁCIÓIBÓL

- Lányi A. (1988): *Az írástudók áru/vá válása*; Magvető, Budapest
- Lányi A. (1993): *A másik köztársaság*; Liget, Budapest
- Lányi A. (1996): *Valahol megint utat veszítettünk*; Liget, Budapest
- Lányi A. (1999): *Együttéléstan – a humánökológia a politikai filozófiában*; Liget, Budapest
- Lányi A. – Jakab Gy. (1999): *Erkölcsei esettanulmányok – gimnáziumi tankönyv*; AKG, Budapest
- Lányi A. (szerk.) (2000): *Természet és szabadság – humánökológiai olvasókönyv*; Osiris, Budapest
- Lányi A. (2000): *Környezeti konfliktusok társadalmi megítélése és mechanizmusai*; Zöld Belépő, MTA–BKÁE, Budapest
- Lányi A. (2001): *A szag nyomában – környezeti konfliktusok és a helyi társadalom*; Osiris, Budapest
- Lányi A. (2004): *Létezik-e? Hanga – Új Mandátum*, Budapest
- Lányi A. – Jávors B. (szerk.) (2005): *Környezet és etika – szöveggyűjtemény*; L'Harmattan, Budapest
- Lányi A. (2007): *A globalizáció folyamata*; L'Harmattan, Budapest



Lányi A. (2007): *A fenntartható társadalom*; L'Harmattan, Budapest

Lányi A. (2009): *Porcelán az elefántboltban – az ökológiai politika kezdetei Magyarországon*; Heti Válasz Kiadó, Budapest

Lányi A. (2010): *Az ember fáj a Földnek – utak az ökofilozófiához*; L'Harmattan, Budapest

Lányi A. – Farkas G. (szerk) (2010): *Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható?* L'Harmattan, Budapest